

Geneza brytyjskiej gwarancji dla Polski z 31 marca 1939 roku¹

Marek Rodzik

Numer ORCID: 0000-0001-7436-2408

Streszczenie

Brytyjski premier Arthur Neville Chamberlain 31 marca 1939 roku podczas wystąpienia w Izbie Gmin udzielił Polsce deklaracji gwarancyjnej. Nie ulega już dzisiaj wątpliwości, że Zjednoczone Królestwo nie gwarantowało integralności terytorialnej Rzeczypospolitej, lecz wyłącznie jej niepodległość – co otwierało drogę do pokojowego rozwiązania niemiecko-polskiego sporu o Gdańsk i tzw. korytarz. Deklaracja gwarancyjna przyniosła przełom w stosunkach na linii Warszawa-Londyn, doprowadzając do bezpośredniej politycznej współpracy między obu państwami na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej.

Właśnie poszukiwanie źródeł wyjściowych deklaracji gwarancyjnej Chamberlaina dla Polski stało się celem tego krótkiego opracowania. Podzielając bowiem utrwalony w historiografii pogląd, że bez złamania układu monachijskiego przez Niemcy trudny byłby do wyobrażenia poważny dialog polityczny między Polską a Wielką Brytanią, warto się zastanowić, czy pierwszych zwiastunów przzerwarcenia mostu bezpośredniego porozumienia między Londynem a Warszawą można upatrywać już w okresie kryzysu sudeckiego.

W historiografii niejednokrotnie podkreślano, że brytyjska polityka *appeasementu* w drugiej połowie lat trzydziestych była podyktowana licznymi powodami. Niedostateczny stan dozbrojenia Zjednoczonego Królestwa i świadomość niekorzystnego przełożenia się na gospodarkę zbyt daleko idących wydatków na armię, a także traumatyczne doświadczenia i wojny światowej, dystans dominiów wobec problemów Starego Kontynentu, jak i przekonanie żywione przez znaczną część establishmentu, że Niemcy, zbyt surowo potraktowane na paryskiej konferencji pokojowej, uda się usatysfakcjonować koncesjami w racjonalnych granicach – to tylko niektóre z istotniejszych argumentów na rzecz obrania koncyliacyjnego kursu politycznego².

Historycy złamanie układu monachijskiego przez Hitlera 15 marca 1939 roku tradycyjnie zwykli łączyć z radykalną zmianą brytyjskiej polityki zagranicznej, która skutkowałą zarzuceniem realizowanej do tej pory koncepcji *appeasementu* na rzecz powstrzymywania Niemiec. Interpretacja ta zaczęła być stopniowo kwestionowana w myśl założenia, że w tym czasie tylko częściowo doszło do zmiany priorytetów politycznych Zjednoczonego Królestwa. Anna Maria Cienciała, specjalistka w zakresie polityki brytyjskiej tego okresu, wniosła znaczący wkład w umacnianie się tego poglądu, uznając nawet, że była to stara polityka w nowym kostiumie. Najogólniej rzecz ujmując, Londyn dążył wówczas do rozwiązania polsko-niemieckiego sporu o Wolne Miasto Gdańsk w sposób pokojowy, z korzyścią dla Berlina, co miało na celu przynajmniej odsunięcie konfliktu zbrojnego w dalszą przyszłość. Możliwości manewru politycznego – zwłaszcza nadal oddanego *appeasementowi* premiera Arthura Neville'a Chamberlaina – były ograniczone jednak naciskiem opinii publicznej, co nie pozwalało na poddanie Warszawy tak daleko idącej presji, jakiej w poprzednim roku doświadczyła Czechosłowacja (Cienciała, 1986; 1990; 2008).

Polska polityka równowagi, opierająca się na zachowaniu zbrojnej neutralności między Niemcami a Związkiem Sowieckim, zakładała także reasekurację w sojuszu z Francją, co było uzupełnione staraniami o uzyskanie bezpośredniego porozumienia z Wielką Brytanią. Zawarcie 17 stycznia 1934 roku deklaracji o niestosowaniu przemocy w kontaktach z Berlinem oraz przedłużenie w tym samym roku podpisanego dwa lata wcześniej układu o nieagresji z Moskwą – to posunięcia dyplomatyczne, które wzmocniły położenie polityczne Polski w regionie. Zostało to dostrzeżone w Zjednoczonym Królestwie, choć nie przełożyło się na

1 Tekst powstał dzięki realizacji projektu „Stosunki polsko-brytyjskie, 1937–1939” pod numerem 2018/29/N/HS3/00930, przyjętego do finansowania w ramach ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki konkursu „PRELUDIUM 15”.

2 Podsumowanie poglądów anglosaskiej historiografii na temat *appeasementu* zob. Sidney Aster (Aster, 2008).

porzucenie panującej nad Tamizą zasady niezaciągania zobowiązań politycznych na wschód od Renu (Kornat, 2012, s. 310 i n.).

Źródeł gwarancji brytyjskiej historiografia upatruje w zmianach, jakich dokonano w polityce Królestwa w drugiej połowie marca 1939 roku z powodu złamania układu monachijskiego przez Hitlera³. Należy się jednak zastanowić, czy wyjściowych, głębokich źródeł gwarancji dla Rzeczypospolitej można, nawet w ograniczonym stopniu, doszukiwać się już w okresie kryzysu sudeckiego⁴. Paradoksalnie, koncepcję polityki zagranicznej Chamberlaina i Becka – przy oczywistej różnicy ich uwarunkowań – łączyło położenie nacisku na układy bilateralne. W tym czasie z perspektywy Londynu oznaczało to próbę bezpośredniego wyrównania stosunków z Niemcami kosztem ustępstw poczynionych przez Czechosłowację i przekładało się na determinanty polityki brytyjskiej względem Polski. Zgodzić się więc można z tezą, wyrażoną jeszcze przez historyka Mieczysława Nurka, że miejsce Rzeczypospolitej w koncepcji Zjednoczonego Królestwa było zdecydowanie wtórne i podporządkowane relacjom z Niemcami (Nurek, 1983, s. 139).

Nie lekceważono jednocześnie w Foreign Office strategicznego znaczenia Rzeczypospolitej, co znajduje wyraz w dokumentacji z tego okresu. W memorandum z 17 marca 1938 roku Orme'a Sargenta, ważnego urzędnika Departamentu Centralnego Foreign Office, pojawił się zamysł finansowego wsparcia dla państw, które mogłyby okazać się pomocne w powstrzymaniu niemieckiego imperializmu, zagrażającego w dalszej perspektywie również bezpieczeństwu Wielkiej Brytanii. Jak Sargent pisał:

Takie dotacje mogłyby przybrać formę specjalnych kredytów komercyjnych, pożyczek gwarantowanych lub bezpośrednich darowizn pieniędzy bądź materiałów wojennych. Wśród państw, które mogłyby otrzymać takie pożyczki i kredyty, znalazłyby się Japonia, Włochy, Rosja, Polska i rząd hiszpański, który wyłoni się z wojny domowej (zwłaszcza, jeśli będzie to rząd Franco). Jest to odpychająca lista, lecz potrzeba prowadzi do dziwnych i niekoniecznie chcianych przymierzy (Memorandum by Sir O. Sargent..., 17 marca 1938 roku, s. 7).

3 O poglądach historiografii na gwarancję brytyjską zob. Marek Kornat (Kornat, 1999) i Bruce Strang (Strang, 1996). Warto nadmienić, że pierwszym polskim historykiem, który zbadał bezpośrednią drogę Wielkiej Brytanii do udzielenia Polsce tego przełomowego zobowiązania politycznego na podstawie protokołów z posiedzeń gabinetu, był Janusz Stefanowicz (Stefanowicz, 1971).

4 Warto zauważyć, że Simon Newman w monografii poświęconej gwarancji brytyjskiej przeznaczył cały rozdział zainteresowaniu gospodarczemu o charakterze politycznym południowo-wschodnią Europą, jakie wykazywał Londyn w drugiej połowie lat trzydziestych, choć zdecydowanie przeceniał jego znaczenie (Newman, 1981, s. 60–83).

Linia przez niego zaproponowana nie została co prawda przyjęta przez rząd brytyjski, ale działanie w myśl tej propozycji dało o sobie znać w pewnym zakresie w maju 1938 roku, kiedy powołano Interdepartmental Committee on Central and South Eastern Europe (Międzyresortową Komisję ds. Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej). Początkowo w ramach prac tego organu Polska nie była uwzględniona. W memorandum Foreign Office z datą 24 maja 1938 roku podkreślano, że rozwój hegemonii gospodarczej Rzeszy na terenie Europy Środkowo-Wschodniej jest procesem, który byłby niezwykle trudny do odwrócenia. Strona brytyjska mogła natomiast w tym ujęciu przeciwstawić owemu trendowi ograniczoną reakcję gospodarczą w celu stworzenia państwom na tym obszarze punktu odniesienia do innej siły politycznej. W tym kontekście zostały wymienione takie państwa, jak Rumunia, Grecja, Bułgaria i Jugosławia (Memorandum British Influence..., 24 maja 1938 roku). Brak w tym zestawieniu wzmianki o Polsce mógł wynikać przede wszystkim z jej geograficznego oddalenia od basenu śródziemnomorskiego, gdzie skupiała się znaczna część brytyjskich interesów imperialnych.

Równie istotne było to, że rola Rzeczypospolitej mogła wzrosnąć tylko wtedy, gdyby akcji tej nadano rozmach, jaki postulował m.in. Robert Boothby – wówczas makler giełdowy i konserwatywny poseł w Izbie Gmin. Boothby 16 czerwca 1938 roku przesłał do premiera Chamberlaina list, w którym nawoływał do skoncentrowania większych środków gospodarczych na przeciwstawienie się dalszej ekonomicznej ekspansji niemieckiej w tym regionie. Ekspansja ta miała się stać prelude do uzyskania przez Rzeszę potencjału, który mógłby zostać skierowany przeciwko mocarstwowej pozycji Wielkiej Brytanii (Copy of a Letter Sent to the Prime Minister..., 16 czerwca 1938 roku, s. 2–3)⁵. W przypadku poważnej rywalizacji o rynki w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, która miała się przekładać na atuty polityczne, pozycja Polski – naturalną kolejną rzeczą – byłaby zdaniem posła „pod pewnymi względami najważniejsza” (Copy of a Letter Sent to the Prime Minister..., 16 czerwca 1938 roku, s. 4). Opinie Boothby’ego nie mogły jednak wpłynąć na fundamentalną zmianę priorytetów polityki Chamberlaina, choć wpisywały się w dysydenckie głosy postulujące powstrzymanie niemieckiej ekspansji gospodarczej w Europie Środkowo-Wschodniej, podnoszone wówczas w Zjednoczonym Królestwie zarówno w prasie, m.in. w „The Economist”, „The Spectator”

5 „Obecnie stoi przed nami problem znalezienia sposobu, by uczynić uzasadnioną ekspansję gospodarczą Niemiec w Europie Środkowej i Wschodniej względnie nieszkodliwą z politycznego i militarnego punktu widzenia. Jeśli bowiem Niemcom uda się rozciągnąć faktyczną kontrolę polityczną i militarną nad Europą od Bałtyku i Renu po Morze Czarne i Dardanele, to osiągną wszystko, czemu tak usilnie przeciwstawialiśmy się przez ostatnie 300 lat, a samo istnienie Imperium Brytyjskiego będzie zagrożone jak nigdy dotąd”.

lub „Manchester Guardian”, jak i w wystąpieniach parlamentarnych Winstona Churchilla czy Harolda Macmillana (Kaiser, 1980, s. 248).

Jak wynika z dokumentacji, którą można odnaleźć w Archiwum Narodowym w Londynie w papierach Fredericka Leitha-Rossa, głównego doradcy gospodarczego rządu, stojącego na czele Interdepartmental Committee on Central and South Eastern Europe, to właśnie jego inicjatywa zaważyła na włączeniu Polski w obszar działań komitetu. W liście z 8 czerwca 1938 roku do Alexandra Cadogana, stałego podsekretarza stanu w Foreign Office i zastępcy lorda Halifaksa, Leith-Ross pisał o zasadności objęcia Rzeczypospolitej działaniami komitetu, co nie wzbudziło sprzeciwu adresata listu, pewnego, że sekretarz stanu ds. zagranicznych zgodzi się na takie rozwiązanie (List F. Leitha-Rossa..., 8 czerwca 1938 roku; List A. Cadogana..., 11 czerwca 1938 roku; List F. Leitha-Rossa, 14 czerwca 1938 roku). Ostatecznie decyzją Foreign Policy Committee (Komisji ds. Polityki Zagranicznej) z 16 czerwca 1938 roku Polska znalazła się w zakresie działalności Interdepartmental Committee on Central and South Eastern Europe (Cabinet. Committee on Foreign Policy..., 16 czerwca 1938 roku).

Interesująco przedstawiają się w związku z tym wypowiedzi dwóch polityków – Józefa Retingera i Jana Szembeka. Retinger pisał na początku następnego miesiąca w korespondencji prywatnej z Londynu: „Dowiaduję się, że istotnie rząd polski gorączkowo pertraktuje teraz w Anglii o uzyskanie większej pożyczki i że ma dość duże szanse powodzenia” (List J. Retingera..., 6 lipca 1938 roku). Z kolei Szembek, polski wiceminister spraw zagranicznych, 7 lipca 1938 roku zanotował w swoim diariuszu, że brytyjskie zainteresowanie sytuacją gospodarczą w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej nabiera charakteru politycznego także w wypadku Rzeczypospolitej:

Przed kilku dniami odwiedził amb. Raczyńskiego sir George Bowle, jeden z bardzo poważnych przedstawicieli angielskich sfer gospodarczo-przemysłowych, który sondował możliwość zastąpienia kapitału francuskiego przez kapitał angielski w zakresie finansowania naszych zbrojeń.

I dalej:

Dla przedstawienia angielskich ofert i zainteresowań przyjechali pp. Merdinger i Zbijewski z ambasady naszej w Londynie. Byli przyjęci przez min. Kwiatkowskiego, który się bardzo pozytywnie ustosunkował do przywiezionych przez nich sugestii angielskich. P. Podoski (kierownik referatu anglosaskiego w Wydziale Zachodnim msz) podkreślił, że w tej chwili powstało w Anglii bardzo duże zainteresowanie sytuacją w Europie (Szembek, 1972, s. 210–213).

Brytyjskie sondowania wywarły wrażenie na Becku, a 8 lipca Józef Potocki (wicedyrektor Departamentu Politycznego i naczelnik Wydziału Zachodniego msz) oznajmił jego zastępcy, że już nimi zajmował się bezpośrednio minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski (Szembek, 1972, s. 210–213).

W 1938 roku Polska nie otrzymała jednak tak oczekiwanego wsparcia finansowego. Dodatkowo zgłoszenie przez Warszawę żądań wobec Czechosłowacji pod koniec kryzysu sudeckiego, m.in. zastosowanie klauzuli najwyższego uprzywilejowania (przez co mniejszość polska uzyskałaby *de facto* koncesje analogiczne do przyznanych stronie niemieckiej), a następnie zajęcie Zaolzia po wystosowaniu ultimatum przyjętego przez Pragę, doprowadziło do poważnego ochłodzenia w stosunkach polsko-brytyjskich.

Nie oznaczało to, paradoksalnie, zarzucenia w Foreign Office myśli o oddziaływaniu ekonomicznym w Polsce, ale wprowadzenie podobnych koncepcji w życie utrudniały niskie notowania polityczne Rzeczypospolitej na Wyspach. Orme Sargent w liście z 3 grudnia 1938 roku do Howarda Kennarda, ambasadora brytyjskiego w Warszawie, zastanawiając się nad tym, jaka powinna być polityka Londynu wobec Warszawy, doszedł do wniosku, że negatywna ocena postawy Rzeczypospolitej w okresie kryzysu sudeckiego nie odbije się na chęci zachowania możliwie najlepszych wzajemnych stosunków, a utrzymanie jej niezależności między Niemcami a Związkiem Sowieckim pozostaje w brytyjskim interesie (O. Sargent do F. Kennarda..., 3 grudnia 1938 roku). 8 grudnia, jak wynika z notatki sporządzonej przez jednego z urzędników Departamentu Centralnego, na spotkaniu w ministerstwie skarbu (*Treasury*) miała odbyć się krótka dyskusja na temat ewentualnej pomocy finansowej dla Polski. Sprawa miała dotyczyć kredytów na elektryfikację, ustalono jednak, że byłaby to niewielka suma, opiewająca na 200 tys. funtów. Foreign Office całą tę sytuację zaakceptowało, uznając proponowaną kwotę ze względów politycznych za wystarczającą, by zaakcentować, że Wielka Brytania nie traci zupełnego zainteresowania Polską⁶. Jednocześnie nie zgłaszano bardziej ambitnych projektów, gdyż nie uważano wówczas, aby jakiegokolwiek większe wsparcie mogło przynieść skutki polityczne (Notatka..., 8 grudnia 1938 roku)⁷.

Brytyjski historyk Andrew Roberts wysunął w biografii Halifaxa *The Holy Fox. The Life of Lord Halifax* interesującą interpretację dotyczącą wyjściowych źródeł deklaracji gwarancyjnych Chamberlaina dla Polski z 31 marca 1939 roku, a także tych udzielonych Rumunii 13 kwietniu 1939 roku. Upatrywał w nich forsowanie przez Halifaxa pomocy gospodarczej

6 „O ile to możliwe, należy jakoś okazać Polakom, że nie zaczęliśmy tracić zainteresowania ich sprawami”.

7 „[...] nie uważaliśmy, by wsparcie finansowe z naszej strony mogło w sposób istotny wpłynąć na polską politykę równowagi między Rosją a Niemcami”.

w celu podtrzymania brytyjskich wpływów politycznych w południowo-wschodniej Europie. Dało to o sobie znać po konferencji monachijskiej, po której pogłębiał się rozdźwięk między premierem – myślącym nadal w kategoriach *appeasementu*, niechętnym tworzeniu wrażenia „okrażenia” Niemiec – a Halifaxem, który był coraz bardziej skłonny powrócić do koncepcji *balance of power* i zaraz po Monachium optował za projektem zakupu, mimo braku ekonomicznego uzasadnienia, 200 tys. ton zboża z Rumunii. Jak pisał Roberts:

Genezy gwarancji dla Polski i Rumunii można upatrywać w tych właśnie debatach strategicznych i gospodarczych z końca 1938 i początku 1939 roku, w których Halifax był głównym rzecznikiem „przyszłościowej” polityki. [...] Jego odmowa przyznania Niemcom wolnej ręki w Europie Południowo-Wschodniej równała się powrotowi do głównego nurtu tradycyjnej polityki zagranicznej opartej na „równowadze sił”, porzuconej w latach po traktacie wersalskim, która wiązała się z aktywnym przeciwdziałaniem zdominowaniu Europy przez którekolwiek mocarstwo (Roberts, 2015, s. 183–185).

Rząd brytyjski był jednak daleki od przeprowadzenia tego typu działań na szerszą skalę. Biorąc pod uwagę pomysł podtrzymywania wpływów politycznych w Polsce za pomocą środków gospodarczych, jakkolwiek niezrealizowany, można zarazem rozszerzyć interpretację zaproponowaną przez Roberta i mówić o źródłach wyjściowych gwarancji dla Rzeczypospolitej już latem 1938 roku, lecz z zastrzeżeniem, że tezę tę należy traktować w kategoriach raczej teoretycznego zainteresowania polityczną wartością Polski. Myśl o wsparciu finansowym pojawiła się przede wszystkim w Departamencie Centralnym Foreign Office, ale także, choć w bardziej ograniczonym stopniu, u lorda Halifaxa, który – popierając co prawda powstanie Interdepartmental Committee for Central and South-Eastern Europe – podczas kryzysu sudeckiego pozostał jednym z oddanych realizatorów polityki *appeasementu*.

Na poziomie politycznym pierwsze zwiastuny poprawy relacji polsko-brytyjskich po poważnym ochłodzeniu monachijskim pojawiły się już na przełomie grudnia i stycznia 1939 roku. Doszło wówczas do współpracy na tle styczniowego posiedzenia Komitetu Trzech Ligi Narodów (organu Ligi Narodów odpowiedzialnego za sprawy Wolnego Miasta Gdańska, składającego się z przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji i Szwecji). Zgodnie z postulatem Polski urząd Wysokiego Komisarza Ligi Narodów – mimo wprowadzenia ustaw norymberskich w Wolnym Mieście w listopadzie 1938 roku – nie został zlikwidowany, a piastujący to stanowisko Carl Jakob Burckhardt udał się na urlop. W tym czasie zrodził się także pomysł wizyty Józefa Becka w Londynie, której termin ustalono

ostatecznie na pierwszy tydzień kwietnia 1939 roku⁸. W memorandum Foreign Office, sporządzonym już pod koniec marca, odnotowano: „Od początku tego roku polityka Polski ponownie zwraca się ku współpracy z mocarstwami zachodnimi” (Foreign Office Memorandum..., 29 marca 1939 roku). W swoim dzienniku Edward Raczyński, ambasador RP w Wielkiej Brytanii, 13 lutego 1939 roku podkreślał:

W Londynie po Nowym Roku 1939 otwarły się od pewnego czasu lepsze widoki kontaktów z politykami, zwłaszcza z Foreign Office. Pracuję nad spowodowaniem przyjazdu ministra spraw zagranicznych do Londynu pod pozorem Gdańska, ale w gruncie rzeczy dla *tour d’horizon* z Halifaxem (Raczyński, 1997, s. 25).

Zagrożenie, jakie imperializm niemiecki stanowił dla obu państw, torowało niewątpliwie drogę do porozumienia polsko-brytyjskiego. I to niezależnie od tego, że Wielka Brytania żywiła niepokój, iż Polska znajdzie się ostatecznie w orbicie wpływów niemieckich – choć zakres postulatów, a potem żądań niemieckich przedstawionych po raz pierwszy 24 października 1938 roku przez Joachima von Ribbentropa ambasadorowi Józefowi Lipskiemu pozostawał Londynowi w szczególności nieznanymi. Polska tymczasem miała powody obawiać się, że w Zjednoczonym Królestwie – mimo rosnącej dynamiki dozbrajania – koncepcja *appeasementu* może wziąć górę nad determinacją do zbrojnego powstrzymania Niemiec.

Oba państwa z zaskoczeniem przyjęły wkroczenie wojsk hitlerowskich do Pragi 15 marca 1939 roku. Łańcuch wydarzeń politycznych, jaki został zapoczątkowany przez złamanie układu monachijskiego w drugiej połowie tego miesiąca, był wielokrotnie przedmiotem refleksji historyków. Nie ma zatem potrzeby przypominania tu raz jeszcze najważniejszych zdarzeń prowadzących do jednostronnej gwarancji brytyjskiej z 31 marca, a wraz z wizytą Józefa Becka na początku następnego miesiąca w Londynie – do rozszerzenia zobowiązań na obie strony, co tym samym stało się podstawą zawiązania formalnego sojuszu 25 sierpnia 1939 roku.

Warszawie gwarancja przyniosła nadzieję na znalezienie takiego sposobu ułożenia stosunków z Niemcami w Gdańsku, który oddalałby perspektywę wojennego kataklizmu i zapewniał poszanowanie koniecznego minimum polskich interesów. Jeśli jednak kompromis okazałby się niemożliwy, upadał scenariusz izolowanego starcia z Niemcami (Prażmowska, 1987, s. 67). Dla Londynu gwarancja udzielona Polsce miała w zamierzeniu stanowić sygnał dla Hitlera, że przekroczenie kolejnej granicy jednostronnie narzucanych ustępstw oznaczałoby wybuch konfliktu

8 Zob. więcej: Anna M. Cienciąła (Cienciąła, 1994) i Marek Rodzik (Rodzik, 2019, s. 121–146).

militarnego – choć z punktu widzenia Zjednoczonego Królestwa nie zatrząskiwiała ona drzwi dla pokojowego rozwiązania sporu (Dutton, 2001, s. 213). Tworzący się w marcu i kwietniu 1939 roku sojusz polsko-brytyjski nie był sojuszem egzotycznym, ponieważ o tym decyduje nie odległość geograficzna, lecz wspólnota interesów.

Podsumowując relacje polsko-brytyjskie z ostatniego półrocza, Edward Raczyński pisał w raporcie z 12 kwietnia 1939 roku:

Jeszcze w okresie sześciu ostatnich miesięcy stosunek Wielkiej Brytanii do Polski przeszedł różne koleje: po podrażnieniu i niezadowoleniu wywołanym niezrozumieniem naszego stanowiska wobec układów monachijskich, poprzez okres chłodu i obojętności, poprzez następny okres nadziei, że ekspansja niemiecka – z pominięciem Bałkanów – pójdzie na wschód – *via* Polska – na Rosję, wypadki marcowe, zajęcie Czech, groźba w stosunku do Rumunii, otworzyły oczy na niebezpieczeństwo grożące istotnym punktem obronnym imperium. Polska nie leżała na linii bezpośrednich zainteresowań Anglii, zainteresowań, które – jeśli chodzi o Europę – koncentrowały się koło Morza Północnego i Śródziemnego. Z tego powodu Anglia przywiązywała znaczenie zasadnicze do sytuacji Danii, Holandii i Belgii z jednej strony, a państw bałkańskich – Turcji i Grecji – z drugiej (*Raport Edwarda Raczyńskiego...*, 12 kwietnia 1939 roku).

Trudno ocenić Raczyńskiego odmówić realizmu. Jakkolwiek bowiem można doszukiwać się genezy deklaracji gwarancyjnej Chamberlaina dla Polski w okresie wcześniejszym, to nie ulega wątpliwości, że gwarantem zbliżenia politycznego między Warszawą a Londynem był Hitler, a bez złamania układu monachijskiego porozumienie polsko-brytyjskie stałoby się scenariuszem wyjątkowo trudnym do wyobrażenia.

(tłum. fragmentów źródłowych: Aleksandra Arumińska)

Bibliografia

Źródła archiwalne:

- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPMS)
Kolekcja Józefa Retingera
— List J. Retingera (prawdopodobnie do W. Witosa), 6 lipca 1938 roku (1938). IPMS, sygn. Kol. 68/14.
- The National Archives w Londynie (TNA)
Cabinet Office Papers (CAB)
— Cabinet. Committee on Foreign Policy. Conclusions of the Thirty-First Meeting of the Committee Held in the Prime Minister's Room, House of Commons, on Thursday, 16th June, 1938, at 4.0 p.m. [5. Conclusions of the Thirtieth Meeting of the Sub-Committee. British Influence in Central and South-Eastern Europe] (16 czerwca 1938 roku). TNA, CAB, sygn. 27/624.

- Memorandum (British Influence in Central and South-Eastern Europe) (24 maja 1938 roku). TNA, CAB, sygn. 24/277/8.
- Foreign Office (General Correspondance) (FO)
- Memorandum by Sir O. Sargent on the Effects of the Annexation of Austria by Germany on the General European Situation and on British Interests and Policy (17 marca 1938 roku). TNA, FO, sygn. 371/21764, s. 7.
- Notatka (8 grudnia 1938 roku). TNA, FO, sygn. 371/21799.
- O. Sargent do H. Kennarda (3 grudnia 1938 roku). TNA, FO, sygn. 371/21573.
- Treasury (T)
- Copy of a Letter Sent to the Prime Minister and the President of the Board by Mr Boothby and Communicated by Him Confidentially to Sir R. Vansittart (17 czerwca 1938 roku). TNA, T, sygn. 188/209, s. 2-3.
- List A. Cadogana do F. Leitha-Rossa (11 czerwca 1938 roku). TNA, T, sygn. 188/209.
- List F. Leitha-Rossa do A. Cadogana (14 czerwca 1938 roku). TNA, T, sygn. 188/209.
- List F. Leitha-Rossa do A. Cadogana (8 czerwca 1938 roku). TNA, T, sygn. 188/209.

Źródła publikowane:

- Foreign Office Memorandum on the Situation after the Absorption of Czecho-Slovakia, and on the policy of His Majesty's Government* (29 marca 1939 roku) (1939). W: E.L. Woodward, R. Butler (red.) (1950), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, ser. 3, t. IV: 1939, Appendix IV (s. 616). London: H.M.S.O.
- Raczyński, E. (1997). *W sojusznictwie Londynie*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna.
- Raport Edwarda Raczyńskiego z 12 kwietnia 1939 roku (Dokument nr 192) (1939). W: S. Żerko (red.), P. Długolecki (współpr.) (2005). *Polskie dokumenty dyplomatyczne. Styczeń-sierpień 1939* (s. 320). Warszawa: PISM.
- Szembek, J. (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1944)*, t. IV (oprac. J. Zarański). Londyn: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Orbis.

Monografie i artykuły:

- Aster, S. (2008). Appeasement. Before and After Revisionism, *Diplomacy and Statecraft*, t. 19, nr 8, s. 443-480.
- Cienciąła, A.M. (1986). Polska w polityce brytyjskiej i francuskiej w 1939 roku. Wola walki czy próba uniknięcia wojny?, *Zeszyty Historyczne*, z. 75, s. 152-183.
- Cienciąła, A.M. (1990). Polska w polityce Wielkiej Brytanii w przededniu wybuchu II wojny światowej, *Kwartalnik Historyczny*, nr 1-2, s. 71-104.
- Cienciąła, A.M. (1994). Minister Józef Beck i ambasador Edward Raczyński a zbliżenie polsko-brytyjskie w okresie październik 1938-styczeń 1939. W: H. Bułhak (red.), *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego - Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Cienciąła, A.M. (2008). Rozważania nad dyplomacją polską i brytyjską w 1939 r. w związku z pracą „Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939. Styczeń-sierpień”, red. S. Żerko, współpr. P. Długolecki, *Kwartalnik Historyczny*, z. 1, s. 137-146.
- Dutton, D. (2001). *Neville Chamberlain (Reputations)*. London-New York: Arnold.
- Kaiser, D.E. (1980). *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War. Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kornat, M. (1999). Brytyjskie gwarancje niepodległości Polski w 1939 r. jako problem historyczny. Kontynuacja i zwrot w historiografii, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 126, s. 177-198.
- Kornat, M. (2012). *Polityka zagraniczna Polski, 1938-1939. Cztery decyzje Józefa Becka*. Gdańsk: Oskar, Muzeum II Wojny Światowej.
- Newman, S. (1981). *Gwarancje brytyjskie dla Polski. Marzec 1939* (tłum. J. Meysztowicz). Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Nurek, M. (1983). *Polska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1936-1941*. Warszawa: PWN.
- Prażmowska, A. (1987). *Britain, Poland and the Eastern Front, 1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, A. (2015). *The Holy Fox. The Life of Lord Halifax*. London: Head of Zeus.
- Rodzick, M. (2019). *Polska a Wielka Brytania. Od kryzysu sudeckiego do 15 marca 1939 r.* Warszawa: IPN.
- Stefanowicz, J. (1971). Gwarancje brytyjskie dla Polski w 1939 r. w świetle narad gabinetu londyńskiego, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 1, s. 216-234.
- Strang, B. (1996). Once More Unto the Breach. Britain's Guarantee to Poland, March 1939, *Journal of Contemporary History*, t. 31, nr 4, s. 721-752.